

דבר העורכים

אנו שמחים להציג לפניכם גיליון מיוחד זה של גילוי דעת, המוקדש לנושא "פערים". בשנים האחרונות הולכת וגוברת מרכזיותו של נושא זה בחקר מדעי האדם והשפעתו על מעגלי שיח מקצועיים (בתחומים כגון חינוך, בריאות ורווחה). תמורה זו עשויה לנבוע מכך שבעשורים האחרונים אנו נחשפים, הן בישראל והן במדינות אחרות, לכיטיים הולכים ומחריפים של אי-שוויון סמלי וחומרי המשפיעים באופן דרמטי על עיצוב פני החברה. התרחשות גלובלית מדאיגה זו, הבאה לידי ביטוי חריף במאות אלפי הפליטים המגיעים לאחרונה לאירופה בתקווה למצוא בה מקלט מרדפות ועתיד לילדיהם, מעודדת חשיבה מחדש על מקורותיהם ההיסטוריים של פערים חברתיים מסוגים שונים ועל דרכים – פוליטיות, חברתיות וטיפוליות – לצמצום פערים כאלה. במובן זה, המצב המשברי הוא קרקע פורייה להתפתחות אקדמית ומקצועית.

גיליון זה של גילוי דעת, השמיני במספר, כולל ארבעה מאמרים, שלוש מסות ושתי ביקורות ספרים. גיליון זה אינו מתיימר להקיף את מלוא השיח העכשווי על פערים ואף לא לשמש לו מבוא. בעצם ביקשנו להציג ניתוחים של תופעות חברתיות-תרבותיות ולהתמקד בסוגיית הפערים. במסגרת זו ימצאו הקוראים התייחסות להיבטים מגוונים של הנושא – מעמדיים, מגדריים, לאומיים ועדתיים – וגם התייחסות לשרות שונים שבהם מזוהים ומנותחים פערים: השכלה גבוהה, אמנות, פסיכיאטריה וחינוך. אנו תקווה שמגוון הנושאים והדעות המוצגים בגיליון יעוררו עניין ויובילו לבחינה מורכבת של נושא הפערים בשיח החינוכי, החברתי והתרבותי, שתתרום לצמצומם.

מאמרו של עוֹרֵד היילברונר, הפותח את הגיליון, מציג בחינה היסטורית ביקורתית של המושגים "מעמד" ו"מעמד ביניים", כפי שהתפתחו באירופה המערבית. כידוע, מושגים אלה עמדו במוקד המחאה החברתית של קיץ 2011 והם ממשיכים ללוות את השיח החברתי בישראל מאז, ולכן חשוב להבין את מקורותיהם ההיסטוריים גם בהקשר הלוקלי. היילברונר עוקב אחר גלגוליהם ההיסטוריים של המושגים ומצביע על הבעייתיות שנוצרת בעקבות שימוש אנכרוניסטי בהם, שאינו הולם את המציאות החברתית הנוכחית. לטענתו, המעמד הבינוני, שנתפס על ידי קרל מרקס במאה ה-19 כקבוצה מנצלת, הפך בעולם המערבי של ימינו במידה רכה

לקבוצה מנוצלת, שחיי היום-יום שלה ותחומי העיסוק שלה שונים מאלה שבבעבר. בסוף המאמר מציג המחבר דיון ראשוני בחלופות לשיח הקיים ופותח בכך פתח לבחינה מחודשת של סוגיות הנוגעות בריבוד חברתי. בחינה זו עשויה להכשיר את הקרקע לתובנות רעננות ולתהליכי המשגה-מחדש, ובכך לסייע בפיתוח אמצעים וכלים להתמודדות עם פערים מעמדיים בעידן הנוכחי.

גם מאמרה של טל דקל עוסק באי-שוויון בחלוקת המשאבים, אך הוא מתמקד במרחב מקצועי מסוים ורואה בחלוקה המגדרית את בסיס הפערים המתקיימים בו. המחברת בוחנת את שדה האמנות הפלסטית ובעיקר את הפערים המגדריים המתקיימים בו מבחינת היכולת להתפרנס מאמנות וליצור אמנות. בתוך כך בוחנת הכותבת פרמטרים נוספים – מעמדיים, אתניים ולאומיים – המשפיעים גם הם על ההבדלים ברמת ההשתכרות מאמנות, ובתנאים המאפשרים להתפנות ליצירה אמנותית, לפרסם אותה ולצבור מוניטין בזכותה. דקל מדגישה את היעדר התמיכה המוסדית באמניות כגורם מרכזי לעמדת הנחיתות שלהן ומסיקה ש"אמניות רבות סובלות מדיכוי משולש, ולעתים מרובע: גם היותן נשים בחברה גברית, גם אמניות בחברה קפיטליסטית, ואם הן אינן נמנות עם הקבוצה ההגמונית מבחינה אתנית, דתית או לאומית, הרי הן נתונות בסד דכאני נוסף שמדיר אותן מסוכנות ומיצירה אמנותית חופשית ופורה". כיוון שכך, ניתן לראות בסוגיה הנבחנת דוגמה אחת מני רבות למרחבים חברתיים שבהם פרטים מקבוצות מוחלשות נמצאים במאבקי הישרדות במאמץ לשמר עיסוקים שאינם זוכים להערכה חברתית רחבה.

מאמרה של רוני גובר מציג זווית שונה לבחינת נושא הפערים ומגלה מרחב מרתק של פערים סמויים. המאמר מתמקד בפרקטיקה הפסיכיאטרית ומציג ממצאי מחקר העלולים לעורר אי-נחת בקוראים. גובר הציגה לפני עשרה פסיכיאטרים שני תיאורי מקרה זהים וביררה עמם כיצד היו מאבחנים אותם ומהן דרכי הטיפול שהיו מציעים. במאמרה היא מראה כיצד הבדלים ב"הביטוס" של הפסיכיאטרים, קרי הבדלים הנובעים מהרקע שלהם, מזהותם ומהשתייכותם החברתית-תרבותית, מתורגמים לפערים באבחון ובטיפול. במקרים מסוימים תגיע המחלוקת בין אנשי המקצוע עד כדי ניגוד ממש: אחד יאבחן מקרה מסוים כפתולוגיה חמורה, ואילו האחר לא יזהה באותו מקרה עצמו שום אלמנט פתולוגי. מכאן נובעים הבדלים מקבילים בהמלצות הטיפוליות. פערים אלה, טוענת גובר, אינם מקריים, אלא תלויים במידה רבה בדמיון ובשוני שבין מאפייניהם של המטפלים ותפיסת העולם שלהם לבין אלה של המטופלים. לנוכח זאת סבורה המחברת כי חשוב מאוד

שמטפלים יפתחו מודעות לכוחו של ההביטוס במפגש הקליני ולהטיות שהוא עלול ליצור. מודעותם לכך עשויה לקדם כינון של יחסי סיוע רגישים לפרטים מקבוצות חברתיות-תרבותיות שונות. למותר לציין כי השפעת ההביטוס עשויה להופיע – וסביר שהיא מופיעה – בתחומים מקצועיים אחרים ובכללם חינוך.

המאמר האחרון בגיליון זה מוביל אותנו לזירה מקצועית שונה. מאמרה של **ענב ארגמן** מתמקד בפערים בשפה המקבלים ביטוי בכתיבה אקדמית של סטודנטיות חרדיות הלומדות במכללה חילונית. כמו במאמרה של דקל, גם כאן נבחנות קבוצה מוחלשת ופרקטיקה תרבותית המאפיינת אותה. מאפייני ההשתתפות של האוכלוסייה החרדית בשיח האקדמי המרכזי אינם נבחנים די, ומכאן, בין היתר, חשיבות הבדיקה. המאמר מעלה את השאלה אם יש פער בין שתי שפות שממבט ראשון נראות שונות ואף מנוגדות זו לזו – שפה דתית ושפה אקדמית. ממצאי המחקר הובילו את המחברת למסקנה שהשימוש בשפה דתית הלם את המוסכמות ואת העקרונות המנחים הנהוגים בכתיבה אקדמית. מסקנה זו מובילה לדיון בדו-לשוניות ובאפשרות לריבוי לשוני ותרבותי במסגרת השיח האקדמי המקובל. זו סוגיה שנויה במחלוקת, ומתוכה קוראת המחברת "לקהילת המחקר לדון בהשתלבותם החברתית, התרבותית והלשונית של המגזרים השונים הלומדים במוסדותיה". קריאה זו הולמת מגמות עכשוויות המדגישות הנגשה תרבותית ולשונית בתחומי החינוך, הבריאות והרווחה בישראל.

כאמור, בגיליון זה מופיעות שלוש מסות תאורטיות. מסתה הפותחת של **קציעה עלון** מציעה תפיסה רבת-חומית ומורכבת של סוגיית הפערים. הכותבת נוגעת בתופעות ובתחומי חיים מגוונים – חינוך, רוחניות, קונפליקט, שלום, מזרחיות ועוד – וכורכת אותם יחד כדי לבטא תפיסה המערערת על הגדרות ומסגרות קיימות. לא עוד אני מול אחר, ימין מול שמאל, מזרחי מול אשכנזי וכדומה, אלא תפיסה הרואה ומייצרת חיבורים והשלמה (תרתי משמע, מלשון שלם ומלשון שלום). כותבת עלון: "מהי ישראל? מה מהותה, מהם ייעודה, ייחודה בעולם הזה? דומה כי אנו יודעים את התשובה, אך זו חומקת מתודעתנו, מסתתרת, מושתקת. מהותה של ישראל היא השלום. ייעודה הוא להיות ארץ של שלום". כוונתה ב"שלום" אינה צרה; היא אינה מתייחסת למאבק מסוים זה או אחר, כי אם להשלמה עם הריבוי הקיים במציאות ומכאן לסובלנות מהותית. עיסוקה של עלון בסוגיות טעונות ועמדתה הרדיקלית בנוגע אליהן עשויים לעורר תגובות רגשיות אצל הקוראים, ואף הסתייגות וביקורת. דווקא משום כך אנו סבורים כי טקסט מעין זה – שעניינו

נושאים נפוצים וכתובות בתחושות של הזדהות ושל התנכרות – חיוני בהתמודדות החברתית והאקדמית עם אי־שוויון ועם פערים.

המסה של נעמי שמואל בוחנת באופן ביקורתי את העיסוק בפערים ואת כוחה המנציח של התפיסה בדבר קיומם של פערים מהותיים בין קבוצות. הכותבת מדגימה את טענתה באמצעות בחינה קרובה של אחד הנושאים הבוערים ביותר בשיח החינוכי הישראלי: החינוך של תלמידים יוצאי אתיופיה. נושא זה ראוי להתייחסות נפרדת בזכות תרומתו האפשרית להתפתחותן של העדה האתיופית ושל החברה הישראלית כאחד, אך לא פחות מכך בשל האפשרות שתהליכים ודפוסים הבולטים בהקשר זה נוכחים גם במעגלים אחרים. הכותבת מצביעה על תהליכים של גזענות תרבותית מוסווית המניחה הבדל מהותי ולא ניתן לשינוי בין פרטים מרקע שונה. לטענתה, שיח חברתי וחינוכי על פערים תרבותיים קשיחים עשוי לשמר גזענות זו ולתרום בלא יודעין להנצחתה. לכן שמואל מציעה חלופה לשיח זה, הממוקדת ב"מעברים". עיסוק במעבר בין־תרבותי מסיט את תשומת הלב ממאפייניהם האישיים של בני אדם אל עבר ההקשר הרחב שבו מתעצבת זהותם של פרטים וקבוצות. מיקוד זה יתמוך ביצירת חיבורים ורצפים בין קבוצות חברתיות שונות במישור הבין־אישי ובתחושת הזהות, ומכאן בתחושת השייכות והערך של חברי הקבוצה הנקלטת. האחריות לשילוב החברתי בתהליכי מעבר אלה, מדגישה המחברת, מוטלת (גם) על החברה הקולטת. שמואל מסכמת: "פער פדגוגי במתמטיקה או באנגלית ניתן לפתור בטווח הקצר, אך תחושות מצטברות של חוסר קבלה, קיפוח ועלבון פוגעות במוטיבציה ללמידה ומובילות לתחושת תלישות, לנשירה ולנתק".

גם המסה השלישית מאירה כשלים אפשריים בהתייחסות לאי־שוויון ולפערים חברתיים. במסה זו מצביע אלון גן על סכנת ההתקרבות בשיח החברתי, בהתמקדו במתח העדתי המזרחי-אשכנזי. המסה נפתחת בדברים על השיח הקורבני המזרחי ועוברת לדון בשיח הקורבני האשכנזי המגיב אליו, ובאופן כללי יותר – בדומיננטיות של השיח הקורבני בחברה הישראלית ובהשלכותיו השליליות. הדיון מחדד שני דגשים שהופיעו במסות הקודמות: ערעור על דיכוטומיות (מחולל-קורבן, טוב-רע) והצגת כוחו המחולל של השיח ותפקידו האפשרי ביצירת סבל. בלי להתעלם מעוולות שאפשר שנעשו או משאלת ההצדקה או האי־הצדקה של תחושת הקורבנות בוחן גן את אופן השימוש בשיח זה, את מטרותיהם של דובריו ואת תוצאותיו. לטענתו, בשלב מסוים שינה השיח את ייעודו וכך "במקום ליצור תודעה קורבנית כאמצעי להיחלצות מהמצב, נוצרה תודעה קורבנית שייעודה

ותוצאתה הן התבצרות ארוכת־טווח במעמד הקורבן. התבצרות זו מאפשרת בריחה מקבלת אחריות אישית וחברתית לשינוי המצב, ומעניקה תג יוקרה שבצדו רווחים כלכליים, פסיכולוגיים ופוליטיים". לדידו של גן, מדובר בסכנה ממשית לעתיד החברה הישראלית, משום שהיא מחבלת באפשרות של החברה ושל קבוצות בתוכה לקבל אחריות על גורלן, וכן בסיכוי לבנות עתיד שיתנהל בתוך מרחב של חיי יצירה משותפים.

חותמות את הגיליון שתי ביקורת ספרים. אלי ברחן כותב על ספרו של אנטוני ביוור **מלחמת העולם השנייה**. כפי שמציין ברחן, בכל הנוגע לתיאור מלחמה זו קשה לחדש. אין־ספור מחקרים, מאמרים וספרים נכתבו בנושא, עד כי נשאלת השאלה אם יש ערך לספר נוסף. ואולם לטענת ברחן, ביוור אינו מתכוון לחדש בפרטים, אלא מציע נקודת מבט חדשה המאירה באור שונה את המאורעות המוכרים. חידושו הוא בדגש על השפעות הגומלין בין האירועים השונים ובתפיסת המלחמה כ"אירוע פתוח", כלומר כהתרחשות שהושפעה מאין־ספור גורמים שהאינטראקציה ביניהם עשויה הייתה להעלות את המלחמה על מסלול שונה מזה שנשלל בפועל". ברחן בוחן כמה דוגמאות בולטות כדי להדגים את טענתו ודן גם במגבלות הספר.

קרן פרידמן-פלג כותבת על ספרו של יוחאי עתריה **המתמטיקה של הטראומה: מסות על טראומה ותרבות**. בספר שבע מסות, והוא בוחן זיקות בין מושג הטראומה במובנו הרחב לשורה של יצירות תרבות בולטות. בביקורתה מתמקדת פרידמן-פלג בעמדתו של המחבר – "נוכחת, מוחשית, בולטת, לא מתנצלת, יומרנית, בטוחה בעצמה" – ומוסיפה כי "מול הביטחון האדיר שלו כמחבר, חשה הקוראת שלו אבודה מעט, חגה סביב הטקסט, חסרת מנוחה, משתאה". כפי שהיא מציינת, במסה האחרונה, ששמה כשם הספר, מפנה עמדה זו את מקומה לגישה צנועה יותר, המותירה מרחב לדיאלוג בין המחבר לקוראת. כאן גם נוספת התייחסות אישית, רפלקטיבית, לחווייתו (הטראומטית) של המחבר המבטאת ומעוררת רגש וחיבור אנושי. פרידמן-פלג מסכמת כי ספרו של עתריה מבקש ואף מצליח להמחיש את "משמעותה המעמיקה ומתעבה של החוויה הפוסט־טראומטית ליום־יום שלנו".

פרופ' נמרוד אלוני, עורך ראשי
ד"ר ניסים אבישר, עורך בפועל
ד"ר אמנון יובל, עורך מדעי